

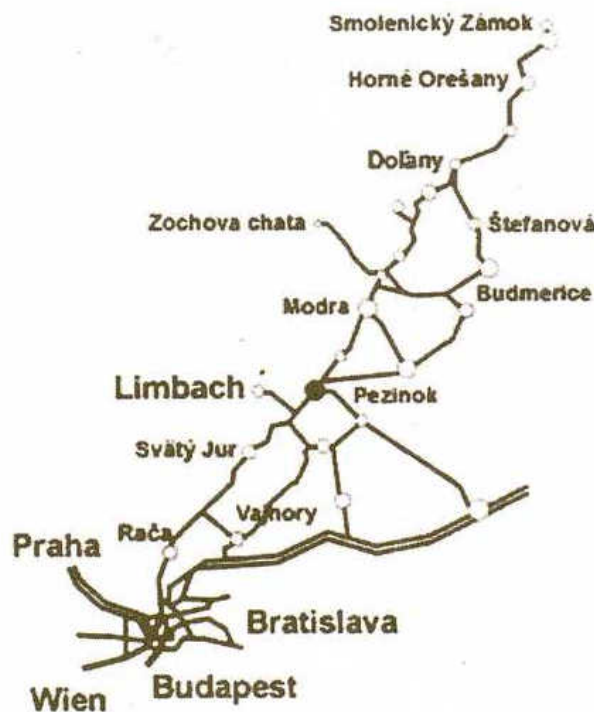

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

Malokarpatská vínna cesta

(zdroj : <http://www.tik.sk/mest.html>)

- Z OBSAHU: DANGLOVÁ, O.; POPELKOVÁ, K.: Podmienky a perspektívy miestneho a regionálneho rozvoja obcí malokarpatského regiónu
RICHTER-KOVARIK, K.: Kultúra mantáckej minority v období socializmu
LETAVAJOVÁ, S.: Problematika migrácií utečencov z hľadiska etnológie
SALNER, P.: História židovského cintorína v Bratislave

Prvá strana: Malokarpatská vínna cesta – mapa.

Preklady: S. Šimková

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia.

This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, Slovenský národopis deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of Slovenský národopis you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
SLOVAKIA

Electronic version accessible via Internet

URL <http://www.elis.sk>

ŠÉFREDAKTORKA

Gabriela Kiliánová

VÝKONNÉ REDAKTORKY

Hana Hlôšková

Tatiana Podolinská

EDIČNÁ RADA

Lubica Droppová, Gyivicsán Anna, Martin Kanovský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Milan Leščák, Martin Mešša, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Peter Salner, Zdeněk Uherek, Miroslav Válka

V prezentovanom čísle Slovenského národopisu sú online sprístupnené iba publikácie pracovníkov Ústavu etnológie SAV (v obsahu farebne odlišené).

Ostatné práce, na ktoré ÚEt SAV nemá licenčné zmluvy, sú vynechané.

Slovenský národopis je evidovaný v nasledujúcich databázach

www.ebsco.com

www.cejsh.icm.edu.pl

www.cceol.de

www.mla.org

www.ulrichsweb.com

www.willingspress.com

Impaktovaná databáza European Science Foundation (ESF)
European Reference Index for the Humanities (ERIH): www.esf.org

ŠTÚDIE

- Danglová, O.; Popelková, K.:** Podmienky a perspektívy miestneho a regionálneho rozvoja obcí malokarpatského regiónu 299
- Richter-Kovarík, K.:** Kultúra manťáckej minority v období socializmu .. 321
- Letavajová, S.:** Problematika migrácií utečencov z hľadiska etnológie 342
- Salner, P.:** História židovského cintorína v Bratislave 356

MATERIÁLY

- Urbancová, V.:** Dvadsať rokov po... .. 373
- Javorská, D.:** Premeny tanečného repertoáru zemlinských obcí v 20. storočí 375

DISKUSIA

- Luther, D.:** K metóde analýzy dejín českej menšiny v Bratislave. Etnografia, etnológia alebo história mesta? 389
- Voigt, V.:** 50 rokov Slovenského národopisu 396

VYHRADENÉ PRE

- Klímová, D.:** O jazykových hříčkách, přemetech a zkamenělinách 405
- Ľapajnová, E.:** Etnológia v Inštitúte etnografie a folklóru „Constantin Brailoiu“ v Bukurešti 407

ROZHLADY-SPRÁVY-GLOSY

- Chlebana, M.:** Život a dielo profesora Rudolfa Bednárika 411
- Mann, A.:** Milena Hübschmannová – ro- mistka, folkloristka, jubilan-ka 413
- Leščák, M.:** Hľadanie ľudských rozme- rov 418
- Mešša, M.:** Expedícia za pamiatkami ľudovej architektúry 419
- Beňušková, Z.:** Etnofilm Rožnov 2003 424
- Botiková, M.:** Medzinárodné stretnutie sociálnych antropológov v Pirane 426
- Veselská, N.:** Konferencia doktorandov 429
- Lichtner, M.:** Môj pohľad na ŠVOČ ... 430

RECENZIE-ANOTÁCIE

- Ján Botík:** Slováci v argentínskom Chacu (Zuzana Beňušková) 433
- Gábor Winkler:** Győr 1539-1939, Győr 1939-1999 (Ivica Bumová) 434
- Peter Slavkovský:** Agrárna kultúra Slovenska. Premeny v čase (Magdaléna Paríková) 436
- Ján Tibenský-Viera Urbancová:** Slovensko očami Európy 900-1850 (Peter Slavkovský) 439
- Mesačník „Život“ (Michal Šípóš)..... 440**
- Rajče na útěku (Zora Vanovičová).... 443**

CONTENTS

STUDIES

- Danglová, O.; Popelková, K.: Conditions and perspectives of local and regional development of little-Carpathians region villages 299**
- Richter-Kovarík, K.: Culture of Mantak minority during socialism 321
- Letavajová, S.: Migration of refugees problems from ethnology point of view 342
- Salner, P.: History of Jewish cemetery in Bratislava 356**

MATERIALS

- Urbančová, V.: Twenty years after..... 373
- Javorská, D.: Changes of Zemplín villages dance repertoire in 20th century. 375

DISCUSSION

- Luther, D.: On method of analyse of Czech minority in Bratislava. Ethnography, ethnology or history of town? .. 389
- Voigt, V.: 50 jubilee of Slovenský národopis 396

RESERVED FOR

- Klímová, D.: On puns, head-springs and fossils 405
- Ťapajnová, E.: Ethnology at the Institute of ethnography and folkloristics „Constantin Brailoiu“, Bucharest 407

NEWS-HORIZONS-GLOSSARY

- Chlebana, M.: Life and work of professor Rudolf Bednárík 411
- Mann, A.: Milena Hübschmannová 413
- Leščák, M.: Searching of human dimensions 418
- Mešša, M.: Expedition for monuments of traditional architecture 419
- Beňušková, Z.: Etnofilm Rožnov 2003 424
- Botiková, M.: International meeting of social anthropologists in Piran 426
- Veselská, N.: Conference of doctoral students 429
- Lichtner, M.: My view at ŠVOČ 430

- BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS 433

HISTÓRIA ŽIDOVSKÉHO CINTORÍNA V BRATISLAVE*

PETER SALNER

*PhDr. Peter Salner, CSc., Ústav etnológie SAV, Klemensova 19,
813 64 Bratislava, Bratislava*

The article deals with a history of an old Jewish cemetery in Bratislava. It examines several issues: first the dating of the cemetery back to the 17th century, then the period between 1942 and 1944, when most of the tombstones here were destroyed except for the so-called Rabbis' District, and finally the fate of the preserved graves after WWII. A special attention is given to road works when the tramway line crossing the cemetery was diverted from there and the new Chatam Sofer Memorial was constructed according to the rules of Orthodox Judaism. As directly supervised by a *mažgiach* (religious supervisor), these works are very interesting for ethnology. A special section is devoted to epitaphs copied from the preserved tombs and later discovered in a German translation. This material little known in Slovakia enables us to make a picture of the people buried here and the community as a whole. Moreover, it explains the way of thinking and poetry of the Jews in 17th-19th centuries.

Kľúčové slová: židovský cintorín, epitafy, rabinát, *mažgiach*
Key words: Jewish cemetery, epitaphs, Rabbis' District, *mažgiach*

Židovské cintoríny (niekedy dodnes funkčné, ale častejšie opustené a chátrajúce), sa nachádzajú vo viac ako 600 lokalitách celého Slovenska. Napriek tomu etnológovia venovali tomuto fenoménu donedávna len okrajovú pozornosť. Pôsobila tu nielen určitá izolovanosť židovskej komunity, ale najmä jazyková bariéra. Prakticky všetky náhrobníky sú totiž v hebrejčine.

V rokoch 2001 – 2002 prebehla rekonštrukcia zbytkov najstaršieho židovského cintorína v Bratislave. Okrem historického a kultúrneho významu má toto miesto najmä pre ortodoxných veriacich neobyčajnú religióznu hodnotu. Zachovalo sa totiž neporušených 23

hrobov tzv. rabínskeho okrsku. Medzi nimi sa nachádzajú pozostatky významných osobností bratislavskej minulosti. Najznámejšou z nich je Chatam Sofer, vlastným menom Moše Schreiber (1762-1839), sú tu však pochovaní aj jeho predchodcovia zo 17. až 19. storočia. Projekt obnovy i všetky stavebné práce prebiehali pod kontrolou jeruzalemského ortodoxného rabinátu Beth Din Zedekh a vyvolávali veľkú pozornosť verejnosti. Stála prítomnosť „mažgiacha“ (religiózneho dozorca) Geršona Turma z Izraela zaručovala, že sa budú rešpektovať prísne religiózne predpisy, spojené s akýmkoľvek pracovnými aktivitami v priestoroch cintorínov a nedôjde k zneucteniu kostrových pozostatkov, ktoré prípadne ostali po exhumácii na pôvodnom mieste.

Súčasťou tohto neobyčajného projektu bol aj výskum, ktorý priniesol množstvo zaujímavých poznatkov o pohrebisku a o jeho dejinách. Osobitné miesto medzi získanými dokumentmi má strojopisný materiál, nazvaný „Epitafy zo starého židovského cintorína“. Ide o súpis náhrobných nápisov z 899 hrobov, vrátane kameňov, ktoré boli zničené pri asanácii cintorína v rokoch 1942-1944. Z toho 877 textov je preložených z hebrejčiny do nemčiny, 21 ostalo v pôvodnom znení. Súpis a preklad epitafov uskutočnil Robert Neumann začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia „... v zhone záverečného defilé cintorína“ (KUŠANOVÁ – WIECHA 2001: 173). Vďaka nemu sú dnes k dispozícii informácie, ktoré sa považovali za stratené. Preložené nápisy umožňujú vecnú aj obsahovú analýzu nápisov. Prvým uverejneným výstupom je textový rozbor náhrobných členov rabínskych rodín (KUŠANOVÁ – WIECHA 2001). Vo svojom príspevku sa pokúsim využiť dostupné údaje najmä na lepšie spoznanie bratislavskej židovskej komunity v období 17.-19. storočia. Tieto poznatky zároveň naznačujú určité rozdiely medzi židovskou komunitou a majoritným prostredím, ktoré ju obklopovalo. Komplexné spracovanie tohto cenného prameňa je však vecou budúcnosti.

Počiatky cintorína

V dosiaľ publikovaných prácach panuje zhoda, že počiatky pohrebiska siahajú do 17. storočia, presný termín vzniku je však otázný. Hoci sú k dispozícii zdanlivo presné doklady, nedá sa jednoznačne určiť, kedy sa tu začalo pochovávať. Objavila sa dokonca úvaha, že na tomto mieste sa nachádzal cintorín už pred vyhnaním Židov z Bratislavy v roku 1526 (BÁRKÁNY – DOJČ 1991: 49). Žiadosť o pridelenie pozemku na založenie cintorína v oblasti vtedajšieho židovského geta pochádza z mája 1692. Oficiálna odpoveď prišla až po viac ako štyroch rokoch, 22. júla 1696. Vyplýva z nej, že úrady prideliť „... uvedenej židovskej obci na tunajšom pozemku a území, mimo a pod mestským kameňolomom, pri dunajskom ramene, kde sa totiž teraz nachádzajú tri plodné kmene stromov, jedna jablň, jedna hruška a jedna slivka. Toto miesto im v tomto stave prenechávame. Toto miesto, spolu s vymenovanými stromami si môžu na vlastné náklady ohradiť plotom a to tak, aby zostali pod hradsťou v obvode 24 siah a tak si miesto zabezpečiť. K tomu si môžu pomimo plotu, hneď pri bráne, postaviť aj domček z dreva, kde si môžu držať mrtvolu až do pohrebu. A majú právo tento domček od jedného rohu po druhý na prednej strane opatriť malým jarkom“ (TRABALKA 1997: 15–16).

Napriek zdanlivo nespochybniteľnému datovaniu sa objavili aj odlišné názory. Spomína sa rok 1690 (GRÜNHUT 1959: 180), David Gross hovorí neurčito o konci 17. storočia (GROSS 1932: 6). Niektorí bádatelia však posúvajú počiatky hlbšie do minulosti. Podľa jedného z prameňov „... nevieme o existencii židovského cintorína pred rokom 1670 prak-

ticky nič“ (BÁRKÁNY – DOJČ 1991: 48). Podobne Pavel Dvořák bez bližšieho zdôvodnenia uvádza rok 1670. Píše zároveň, že do roku 1846 (prípadne 1847), kedy sa cintorín prestal používať, ho dvakrát prekryli návozom zeminy, pretože „podľa židovských tradícií mŕtvych nemožno exhumovať, staré hroby rušiť, lebo s kosťami zosnulých je zakázané pohybovať“ (DVOŘÁK 1993: 336). Tomáš Stern sa prikláňa k roku 1640 (STERN 2000: 22), čo údajne zodpovedá nápisu na úlomkoch najstaršieho náhrobku, ktorý objavil počas vlastných výskumov. Potvrdenie týchto údajov by znamenalo, že priestor slúžil židovskej komunite na pochovávanie už dávno predtým, než úrady dali k nemu oficiálny súhlas. Spomínaný súbor epitafov prispieva aj do diskusie o počiatkoch cintorína. Poradové číslo 1 dostal najstarší z preložených textov. Uvádza rok úmrtia 5416 židovského kalendára, t. j. 1655–1656 občianskeho letopočtu. Počiatky pochovávania teda kladie do doby medzi obojma krajnými názormi.

Epitafy ako etnologický prameň

Spomenutý materiál pomáha nielen spresniť datovanie, ale ponúka aj množstvo ďalších etnologicky zaujímavých informácií. Epitafy obsahujú nielen osobné údaje o jednotlivcoch či dobové reálie, využiteľné napr. na sociologickú analýzu židovskej komunity, ale v prvom rade približujú spôsob myslenia a poetiku Židov, ktorí žili v Bratislave (Pressburgu) od polovice 17. do polovice 19. storočia.

Dĺžka nápisov je rôzna. Možno povedať, že texty (napriek niektorým spoločným formálnym znakom) majú už od počiatku individuálny charakter. Pohybujú sa od nevyhnutných vecných informácií o mŕtvom, až po rozsiahle viacstranové, neraz veľmi poetické texty v prípade bohatších či významnejších členov komunity. (Týka sa to rovnako mužov, ako aj žien.) Odlišuje sa však nielen rozsah, ale predovšetkým obsahová stránka epitafov. Najstaršie texty sú obyčajne stručné, často sa obmedzujú len na základné údaje, občas rozšírené o konkrétne podrobnosti. Náhrobky obsahujú židovské meno (od konca 18. storočia aj úradné, obyčajne nemecké priezvisko) nebohého a jeho otca, u žien prípadne aj manžela, a deň smrti podľa židovského kalendára. Prekladateľ z vlastnej iniciatívy pripájal aj dátum úmrtia podľa občianskeho letopočtu.

Kameň č. 1

Tu spočíva pani
..... (neuvedené – P. S.) 5416“ **
5416 – 1655-1656

Kameň č. 3

V roku . . . . . 5451.
Tu odpočíva ctený, vážený a vznešený
Reb. A H R O N
Syn Jisoschora Beera Feichtwangena.
5451 = 1701.

Kameň č. 4.

Tu odpočíva ctihodný stavec
R. M o š e zo Slabibu

Ktorý zomrel 4. Schebatu 5465.
5465 = 1705.

Kameň č. 5

Tu odpočívá spravodlivý muž
R. Manes S T A M P I
Syn Getzela
Zosnulý 3. Kislewa 5467.
5467 = 1706.

Kameň č. 6

Zomrel 16. Kislewa 5469
Cvi,
syn Gedalju
5469 – 1708

Kameň č. 7

Tu odpočívá
R. I Z I K A B L I S
Ktorý zomrel utorok 18. Šebatu 5469.
5469 = 1708.

Na rozdiel od uvedených príkladov už text kameňa č. 2 je rozvinutejší:

Kameň č. 2

Tu spočívá skrytý a zahrabaný
verný muž, úctyhodný stavec,
ktorý čestne pôsobil a pravdu hovoril.
Je to šľachetný
Abraham Schwabs,
ktorý sa s nami rozlúčil
v pondelok, na prvý polosviatok Sukkotu 5429
5429 – 1668

V prípade, že je to aktuálne, nechýba údaj o príslušnosti nebohého k starozákonným kmeňom kohenov (kňazov) či levitov (chrámových sluhov):

Kameň č. 12:

Tu spočívá FEISCHL,
syn levitu Abrahama z Viedne.
Zomrel v pondelok 14. nissana 5476
5476 – 1716

Kameň č. 13

Kameň, nástroj staviteľ'a sa stal
náhrobníkom váženého mládenca
z kňazskej rodiny, ktorý sa dňom a nocou

zaoberal štúdiom Tóry
JAKOB CVI KOHEN
Zomrel 14. Ijara 5477
5477 – 1717

Ostatné osobné údaje nie sú všeobecne frekventované. Miestami sa spomína rodisko:

Kameň č 51:

Tu odpočíva dôstojný stavec

J E K U S I E L

Syn JOELA HERLINGENA

z rodu vienských exulantov, ktorý celý svoj život spravodlivými cestami kráčal a statočne konal. S bážňou slúžil Bohu. Jeho duša odletela v svätosti a čistote, pripojil sa k svojmu národu, starý naplnený rokmi

Utorok, 26. Tamusu 5500.

5500 = 1740. (Porovnaj aj kamene č. 4, 5).

Častejšie nachádzame informácie o povolani. Objavuje sa napr. učiteľ, lekár, rabín, znalec Tóry, pisár Tóry, „notár našej komunity“, chrámový sluha, člen pohrebného bratstva Chevra Kadiša, remeselník, ktorý sa „živil vlastnými rukami a jedol svoj chlieb v pote tváre“, šachter (košerný mäsiar), mohel (obriezkar) a pod. U žien tieto údaje absolútne chýbajú. Vyplýva to zo skutočností, že v tradičnej židovskej rodine sa ženy angažovali vo vedení domácnosti, výchove detí, kým živiteľom a hlavou rodiny bol muž (SIDON 1997: 49-50).

Naopak, takmer vždy chýba dátum narodenia, takže len zriedka možno zistiť vek. Občas sa objavuje nepriamo, formou opisu či upozornenia, že ide o dieťa, mladého človeka prípadne „úctyhodného starca“, či šestonedielku, ktorá „zomrela mladšia ako 20 rokov“. Len výnimočne (najmä v prípade detí či starých ľudí) sa uvádza konkrétne, ako v nasledujúcich prípadoch:

Kameň č. 612

MOŠE služobník Boží, zomrel vo veku 80 rokov a bol dňa 5. Chešvana 5581 s veľkou úctou pochovaný. (...)

5581 – 1820

Kameň č. 65:

Tu odpočíva šesťročné dieťa

SCHRAGE F E I V L

Syn ABRAHAMA THEBENA.

Jeho duša vzlietla v čistote 20. Sivana 5504

5504 = 1744.

Kameň č. 877

Tu spočíva 9 ročné dievča

ESTER, dcéra učiteľa SAMUELA

Zomrela v prvý deň Šavuot a pochovali ju nasledujúci deň 5591

5591 – 1831

Ako ukazuje už posledný príklad, texty pravidelne zdôrazňujú, že pohreb prebehol podľa tradičných židovských obyčají čo najskôr po smrti. Pokiaľ nezomrel/a počas sviatkov či šabat, uskutočnil sa hneď v deň úmrtia, prípadne do 24 hodín. Jediným dôvodom prípadného odkladu je, keď na tento deň pripadne šabat alebo sviatok (NEWMAN – SIVAN 1992: 142). Epitaf č. 22 napr. začína vetou „Zomrela a pochovali ju 25. Ijara 5485“; kameň č. 135 informuje, že dievča Resl „zomrela v utorok v noci a pochovali ju v stredu 28. Adara 5521“; V dátume dňa úmrtia či pohrebu sa niekedy namiesto obvyklého vyjadrenia dňa a mesiaca uvádzajú príslušné sviatočné príležitosti: častý je deň nového mesiaca (Roš Chodeš), sviatky Sukot, Pesach, Chanuka, Šušan Purim a pod. Pražská rodáčka Jitl napr. umrela „v nedeľu posledný deň Pesachu a bola pochovaná na Isra Chag 5521“ (kameň č. 137); Juda Lăb (č. 142) „zomrel a bol pochovaný v stredu na Šušan Purim“ atď.

Zaujímavé informácie ponúka aj použitý jazyk a jeho poetika (hoci nemožno vylúčiť prípadné skreslenie prekladom z hebrejčiny do nemčiny a následne do slovenčiny). Možno potvrdiť, že „lingvistické štúdium odhalilo úžasnú zásobu zvrátov a fráz plných jazykového pôvabu, ktoré neboli dosiaľ nikde doložené“ (KUŠANOVÁ – WIECHA 2001: 174). V rozsiahlejších textoch, ktoré sa začínajú častejšie objavovať v polovici 18. storočia, sa niekedy objavuje kvetnatá chvála zosnulého a opisy prejavov žiaľu pozostalých. Rozvinuté nápisy odrážajú hodnotovú a sociálnu diferenciaciu komunity: už tým, že sa vzťahujú hlavne k duchovne či majetkovo významnejším osobnostiam členov náboženskej obce. Najčastejšie ide o duchovných vodcov, nemožno to však považovať za automatické. Nachádzame množstvo rabínskych epitafov, ktoré sa obmedzujú len na základné informácie. Iné príklady dokumentujú, že popri duchovných hodnotách rovnako dôležitým kritériom boli majetkové pomery. Takéto texty sú charakteristické pre príslušníkov významných rodín. Hoci častejšie sa podobné prípady objavujú u mužov, bežne sa s nimi totiž stretávame aj na ženských náhrobkoch. Už jeden z prvých rozsiahlejších epitafov (z roku 1743) je venovaný žene:

Kameň č. 63

Oplakávam nešťastie, ktoré ma postretlo.

Boleť! Čistá duša odišla do stratena.

Preto plačem a slzy mi padajú na líca, že zomrela a odišla do svojho pokoja

a nás tu zanechala v smútku, žena, cudná vo svojich činoch

a svojou rukou podopierala potrebných,

od svojej mladosti až do smrti kráčala

cestami zbožnosti a spravodlivosti.

Žialim za zbožnou

RESL

dcérou dobročinného CVI DOVA

zomrela a pochovali ju v nedeľu 4. Tebeta 5504

5504 – 1743

Nasledujúce (vôbec nie výnimočné) epitafy dokumentujú už spomenutú skutočnosť, že veľká pozornosť a úcta patrila nielen rabínskym osobnostiam či bohatým mužom, ale aj ženským členom komunity.

Kameň č. 805

Tento pomník a táto mohyla svedčia o nádhere, ktorá klesla do prachu. Cudná a zbožná žena, ktorej cena prevyšovala zlato a klenoty.

G N E D L bl. p.

Manželka muža, ktorého povest' bola známa vo všetkých dverách, učenca, váženého a vznešeného

R. M O Š E syna JAKOBA BETTELHEIMA LEVITU bl. p.,

ktorá zomrela pri príchode Šábesu a pochovali ju v nedeľu 2. Thamuza 5588. Do raja vstúpila jej duša a našla zaľúbenie na tom obávanom mieste. Keď na to pomyslím, rozochvieva sa moja duša. Nádherná žena, ktorá sa vinula okolo svojho muža. Bola leskom, korunou, dôstojná a mocná. Ponúkala všetko, aby sa úbohým a odvrhnutým stala štítom a oporou.

Vidiac polonahých, dala im úprimne zo svojich najlepších šiat, s dobrou mysl'ou ich nasýtila tými najlepšími jedlami a obdarovala darmi. Usilovala sa vychovávať svoje deti a viesť ich k čestným spôsobom. Blahorečenie jej a tým, ktorí ju zrodili, sa bude vyslovovať vo všetkých uliciach a dverách. Sýtla sa príkazmi Večného. Nemyslela, že spôsobí plač a smútok. Jej duša bažila po učení Večného. V ňom nechala vyučovať svoje deti, a to jej slúžilo ku cti. Ako hory vo víchrici sa triasli a chveli všetci, ktorí ju videli v dňoch hnevu. Býva oslavovaná ako jedna zo žien v stane. Bola leskom svojej rodiny, jej nádhrou a ozdobou. Svoje žiale vylievala v modlitbe. Od samého bedákania jej vyschýňalo v ústach. Ďakovala Bohu, ktorý žije vo výšinách, že jej umožnil byť oporou svojmu domu. Svojou skromnosťou korunovala manžela. Jej ruky boli opornými piliermi. So ct'ou a dôstojnosťou obliekala opustené siroty a pomáhala úbohým. Venovala sa príbuzným svojho manžela a veľkodušne im pomáhala. Neváhala pracovať vlastnými rukami alebo kráčať kamkoľvek na vlastných nohách, aby vykonala príkazy, malé či dôležité. Priateľsky pozývala učencov. Pri jej stole sedávali deň čo deň bez prestávky študenti Talmudu a mudrci Tóry. Kiež by jej smrť, ako smrť zbožných, slúžila na uzmiernenie, ako obeť na oltári

5588 = 1828.

Kameň č. 837

K čelnej strane drahej, cudnej a zbožnej ženy. Bola to počestná žena s veľkomysel'ným duchom.

T R A U L E

Dcéra zo slávneho rodu Rabiho KOPLA THEBENA. Manželka vynikajúceho a známeho

R. ESRIELA B R U E L L A.

Zomrela a bola pochovaná v druhý deň sviatku Roš Hašana roku 5590.

Kameň plaču!

S láskou sadila a pestovala dobré a vznešené. Svojím leskom sa podobala gazele. Bola šperkom svojho domu. Vinúci sa skvost, koruna svojho muža a perla slávnej a váženej rodiny. Stále podávala ruku, aby oživila zlomené srdcia. Usilovala sa pritiahnúť svoje deti k dobročinnosti a Tóre. Podporovala chudobných a odievala zhrbených úbožiacov. Žena plná priazne, v srdci jej horel oheň dobročinnosti. Naplňala svoje srdce modlitbou a s radosťou kráčala do božieho domu. Vážila si učencov a tí čo sa vrátili z vojny, sa zhromažďovali pred jej bránou. Mala zľutovanie nad chorými a poníženými. Stretla sa s mnohými protivenstvami, ale s veľkou skromnosťou to zakrývala. Pamätala na opustené siroty. Zhrbených, ohnutých búrkou stavala na nohy, skrivených osudom vyrovnávala. Pútnik, ostaň teraz stát' a vzhliadni so vzlykajúcou dušou na tento náhrobný kameň. Pomysli, že tu leží láskavé slnko, ktoré na svojich krídlach nieslo duše a blaho.

Veľká česť pre svoj dom, žila chránene a sporiadane. Čerpala z večného prameňa. Tá duchom vysoko stojaca odovzdávala zo svojho svetla, z oleja nechala kvapkať pre opustených. Opustila nás. Ó beda ! A šla do obývanej krajiny. Kvôli svojmu domu sa nemusí báť v dňoch skazy. Prebýva v tieni Všemocného. Ako ruža medzi trňmi kvitla, ako jablko v lese tam stála. Šírla svoju vôňu na vyprahutej zemi, aby smutné mysle oživila. Tichá holubica bola k večnému životu do krajiny pokoja zaslaná. K večeru zosadla, cez ranné briezdenie ulice na cestu smrti.

5590 = 1829.

Texty sa často odvolávajú na udalosti Tóry či na príbehy a osobnosti z dejín židovského národa. Súčasťou sú prirovnania k starozákonným javom, ako sú mana, odkazy na „leva z Bejt Ilue“, prípadne na Jehudu, „ktorý zabil leva v dňoch padajúceho snehu“ (kameň č. 59). Spomína sa človek, ktorý sa „ako orol náhli k Tóre“, ale aj gazela, medveď, zajac či jeleň. Ide buď o alegórie alebo o preklad hebrejských mien (Cvi, príp. Hirsch značí Jeleň; Zeev – Wolf zas Vlk, Dov – Beer je Medveď a pod.). U žien sa objavujú prirovnania k Debore, pramatke Ráchel, k ženám v stane atď. Bez znalosti reálií sú mnohé texty pre súčasníka nezrozumiteľné a zdanlivo nelogické (podrobnejšie KUŠANOVA – WIECHA 2001: 178 an.).

Kameň č. 23

Tu odpočíva nádoba s manou.

Je to

J I C C H A K

Zomrel 18. Elula 5486.

5485 = 1736.

Epitafy osobitne vyzdvihovali dobročinnosť zosnulých, čo sa spája častejšie so ženskými než mužskými náhrobkami. Bez rozdielu pohlaví sa zdôrazňuje hĺbka viery. Jednoznačne vidieť, že uvedené cnosti patrili k základným hodnotám komunity:

Kameň č. 10

Zomrela 27. Adaru 5475.

Tu odpočíva vážená a čestná žena,

V každej dobe rozdávala zo svojho majetku. Učenie lásky mala na perách a milosrdná bola spolu s predstaviteľmi charity.

Bude prebývať v božom tieni.

G I T L B R O C H E

Manželka C V I H I R Š A K A T Z A.

5474 = 1725.

Kameň č. 32

Zomrela v stredu 5. Schebatu 5489.

Tu odpočíva stará žena, ktorá celý svoj život kráčala cestami spravodlivosti, chránila svoj dom, ako česť princeznej, stráženej v najskrytejších komnatách. Lipla na príkazoch Večného ako naša matka rodu

R A C H E L

Dcéra R. D A V I D A

A manželka R. WOLF MENZELSA.
5486 = 1739.

Kameň č. 57

Tu odpočíva muž,
ktorý kráčal cestou života a viedol svoje deti k Tóre.
Člen Chevra Kadiša
CHAJIM ZUCKER
Zomrel a pochovali ho v nedeľu
7. Tišri 5503 – 1752

Kameň č. 232:

Tento náhrobok nech je svedkom,
že tu odpočíva zbožný a spravodlivý, čo zlu sa vyhýbal
CVI HIRSCH
Syn JAKOBA THEBEN,
ktorý včas ráno i neskoro večer do domu božieho domu išiel a v voľnom čase sa zaobe-
ral Tórou a po spravodlivých cestách kráčal. Nikdy sa nemohlo o ňom hovoriť v zlom
a v noci na 13. Chešvana 5536 vzlietla jeho duša v čistote a svätosti
5536 – 1775.

Veľavravné (doslovne i v prenesenom zmysle) sú epitafy, venované významným rabín-
skym osobnostiam:

Kameň č. 473.

Pod týmto kameňom spočíva veriaci duša, zbožný učenec
Reb Wolf Theben
Keď prišiel jeho čas, radosť sa premenila na najtrpkjší žiaľ a z potešenia sa stala bo-
lest'. Smútime za osobou, ktorá ako lev silnela a náhlila sa k Tóre a desiatim prikáza-
niam. Spravodlivou rukou viedol svoje deti a bol verným vodcom svojej statočnej obce.
Bol verný v zväzku s mäsom, aby mohol vykonávať obriezky v Izraeli. Stretávali sa
pred jeho bránami a okolo stola. Veľkodušne a láskavo podporoval mnohých chudob-
ných. Odvrátil sa od nás, odobrali nám jeho krásu a jeho nádhernú korunu. Potom, ako
v úplnej čistote skončil svoju púť. Utorok 26. Adara bol odtrhnutý od krehkého života,
ale jeho duša žije ďalej medzi tými, čo žijú naveky. V Božej záhrade nech je spojená
s večným životom.
5569 – 1809.

Často sa možno stretnúť s rozvitým textom, ktorý okrem informácií o zosnulom obsa-
hoval aj opisy pocitov pozostalých:

Kameň č. 364.

Náš slávny sudca, ozdoba našej vrchnosti bol cez sviatok Zberu plodov (Sukot pozn.
P.S.) zožatý. Je to ten učený a zbožný, vyvolený našich mužov, hrdosť našich očí, s čis-
tými rukami a rýdzim srdcom, ako prístup k svätosti.
Rabín M O Š E M E Š U L A M

Predseda Beth-Dinu (rabínskeho súdu – pozn. P.S.) a hlavný rabín našej obce, ktorý tu osem rokov býval a my sme voči nemu stáli tvárou v tvár. Podobal sa božiemu anjelovi. Zriekol sa všetkej pýchy. Jeho srdce sa uspokojilo s Halachou a opierajúc sa o svojich predkov, bolo jeho povolaním učenie sa Tóry a služba Bohu. Každé oko, ktoré to vidí, odoberá sa do slzavého údolia. Muži aj ženy bedákajú a plačú v dni polosviatkov.

V druhý polosviatok Sukot roku 5562, kedy bola uložená archa, vznikol základný kameň – ten základný kameň, na ktorý potokom tiekli prúdy slz smútiacich nad smrťou hrdinu, osvetľovateľa a vysvetľovateľa všetkých ťažko pochopiteľných miest, ktoré ten kameň rozdrobili a roztrúsili do všetkých svetových strán. Hlava obce a kapitán lode – ako sudca v prikázaných a zakázaných záležitostiach a peňažných veciach. Súdil a učil a bol znalý v najskrytejších častiach Tóry. Poradca v tajných veciach. Ochranca svojho veku, ako mohutný, úplné bezpečie poskytujúci strom. Beda nám pozostalým.

Kameň na čelnej strane zbožného, rýdzeho, ktorý sa učí a ostrým duchom pozoruje jasný a čistý vo všetkom, do čoho vchádza. Stratil sa, zbožný, v pondelok, na prvý polosviatok Sukkotu 5429
5562 = 1801.

Niektoré náhrobky informujú o mimoriadnych okolnostiach smrti. V prvom prípade bol D. Schacherl obeťou vraždy, v ďalších išlo o smrť mladej rodičky (spolu s dieťaťom), resp. mladej matky:

Kameň č. 502

Tu spočíva svätý muž

člen CHEVRA KADIŠA

DAVID syn JOZEFA SCHACHERLA

Od mladosti sa venoval návštevám chorých a pochovávaniu mŕtvych, bol dlhé roky predsedom spolku PIKUACH NAFESCH. Zavraždil ho Nežid v Rakúsku vo štvrtok 2. Elula a pochovali ho v nedeľu 5. Elula 5571-
5571 – 1811.

Kameň č. 454

Zomrela a pochovali ju v predvečer

Roš Chodeš mesiaca Sivan 5568.

Z našich očí tečú prúdy slz, aby vyjadrili smútok a bolesť kvôli vernej žene, ktorá vo svojej mladosti bola okrasou rodičovského domu.

Nezúčastňovala sa na hrách mládeže, šla k svojmu manželovi a bola jeho korunou a umrela bez hriechu tak, ako prišla na svet. Zomrela ako šestonedielka spolu s dieťaťom, mladšia než dvadsať rokov. Lesk a nádhera domu sa stratili.

Je to nežná a mäkká ako ruža, cudná a zbožná

NENE

dcéra popredného a váženého BEER – DEUTSCHA a

počestná žena svojho manžela

popredného DAVIDA THEBEN

5568 – 1808.

Osobitne sa zdôrazňovala smrť mladej ženy pred vydajom:

Kameň č. 28.

Zomrela vo štvrtok v noci a pochovali ju v piatok

12. Kisleva 5488

Tu spočíva tá, ktorá odišla na večnosť,
krásna panna, ktorá nepatrila žiadnemu mužovi.

O nej hovorili znalci písma smútočné prejavy.

Je to panna

TELZE

dcéra SEKL WARMEISENA

5488 – 1738.

Podobné, hoci stručnejšie charakteristiky prinášajú aj ďalšie dva kamene:

Kameň č. 67:

Tu odpočíva panna a nevesta

G O L D E

Zomrela nedeľu, 15. Tebethu 5505.

5505 = 1745.

Kameň č. 68:

Tu odpočíva panna

S A R A F J O R D A

Zomrela 25. Nisanu 5505.

5505 = 1745.

Nasledujúcich niekoľko epitafov ilustruje v prvom rade používané metafory a slovnú zásobu:

Kameň č. 20

Zomrel vo štvrtok v noci a pochovali ho nasledujúci deň

piatok, 10. Šebat 5484

Tu spočíva SIMON, ako vonný olej,

SIMON je ako platná minca,

jeho meno pozná celý svet.

Bol dobrý a spravodlivý vo svojom diele.

SIMON WOLF,

syn MOŠE OPPENHEIMA,

vnuk slávneho SAMUELA OPPENHEIMA

5484 – 1724.

Kameň č. 25

Zomrel na šabat a pochovali ho v nedeľu,

v deň nového mesiaca Adar 5487

Tu spočívá krásny skvost,
cenný šperk,
ktorého hodnota je nevyčísliteľná,
vážený
rabi CVI HIRSCH SPIRA.
Jeho pamiatka nech večne stúpa k veľkému
a úctyhodnému Bohu a jeho zbožné činy
nech žiaria pred ním tak silno ako Slnko, keď vychádza
5487 – 1727.

Kameň č. 145

Boh ťa vyvolil, aby si svojou dušou šíril lásku.
V raji ti zhotovia baldachýn.
Bud' pozdravený ty aj tí, ktorí ťa zrodili.
Bol si vyslaný, aby si naplnil prácu.
Za krátku dobu si ju dokončil,
kráčajúc celý život po cestách spravodlivosti
a tvoje srdce sa nikdy neodklonilo.
Pod stromom večného života sa bude tvoja duša radovať,
pretože veľkej odplaty sa ti dostane.
Bud' pozdravený ty a tvoja duša, ktorá povstane pri zmŕtvychvstaní.
Je to vážený mládenec
BENJAMIN ZEEW, zvaný Wolf,
Syn MORDECHAJA MARGULIUSA JOFE.
Zomrel vo štvrtok 4. Nisana 5202
5202 – 1762.

Kameň č. 259.

Moja mladá manželka, tá cnostná, bola mi korunou, cudná a zbožná. Vzlykám nad stratou. Plnila božie zákony za každého času.
Je to vážená žena
E S T E R
Dcéra ICIKA z TARNY
A manželka ARJEHO LEBA
Syna ABRAHAMA BACHRACHA.
5542 – 1782.

Už prvé sondy do tejto zložitej problematiky ilustrujú, že židovský cintorín svojim obsahom a individuálnym charakterom javí určité odlišnosti od náhrobkov súdobej majoritnej spoločnosti. Texty dokumentujú aj fakt, že v komunite platila diferenciácia najmä podľa výšky majetku a úrovne religiózneho vzdelania. Zdôrazňovala sa najmä zbožnosť, plnenie náboženských príkazov a zákazov, charitatívna činnosť (vzdvihovaná viac u žien). Rodové rozdiely sa prejavovali tiež v profesionálnej sfére (u žien sa zamestnanie neuvádza) a v používanej poetike, nemožno však jednoznačne hovoriť o nadradenosti mužov a podriadenosti žien.

Ďalšie dejiny cintorína

V roku 1846 začal fungovať nový ortodoxný cintorín na neďalekej Žižkovej ulici. Staré pohrebisko stratilo pôvodnú funkciu (posledný pohreb sa tu konal v roku 1847), nie však význam pre komunitu. K základným povinnostiam židovských pozostalých patrí povedať na jarcajt (výročný deň smrti) v synagóge kadiš (modlitbu za mŕtvych príbuzných), ale aj pomodliť sa pri ich hroboch. Starý cintorín sa stal pútnym miestom veriacich z blízkeho aj vzdialeného okolia. Prichádzali si uctiť pamiatku blízkych, najmä však pokloniť sa k hrobom duchovných vodcov ortodoxného židovstva. Ved' v tzv. rabínskom okrsku sú pochovaní napríklad Moše Meir, Akiba Eger, Isak Ha Levi Landau, Meir Barby, Mešulam Eger Tysmenicer, no predovšetkým Chatam Sofer.

Cintorín bez úhony prekonal aj rozpad Rakúsko-uhorskej monarchie a vznik ČSR. Nepostihli ho rabovačky a násilnosti, ktorým sa v tejto dramatickej dobe nevyhla ani Bratislava (pozri GOLD 1932; MEDVECKÝ 1930; ŠROBÁR 1928). Hrozbu likvidácie priniesol až rok 1942. Vtedy kompetentné orgány mesta pod tlakom štátu schválili výstavbu tunela pre potreby civilnej obrany. S tým súviselo zvýšenie terénu až o štyri metre (BÁRKÁNY – DOJČ 1991: 52). Hroby sa dostali pod úroveň cesty a z veľkej časti boli asanované. Židia doma i v zahraničí sa aj počas deportácií, ktoré postihli väčšinu slovenskej komunity, pokúšali zachrániť dôležité miesto tradičného judaizmu. Upozornil na to napr. Aristid Jamnický, ktorý rozhovor s rabinom Weissmandelom opísal vo svojej knihe. Situáciu komentoval slovami: „... je naozaj obdivuhodné, že práve teraz, v takej všeobecne tragickej dobe, majú snahu starať sa o kosti svojich, pred niekoľkými storočiami zomrelých súvercov“ (JAMNICKÝ 2002: 120). V otázke cintorína úrady napokon prijali kompromisné riešenie. Súhlasili s prenesením pozostatkov do spoločného hrobu na novom cintoríne, pričom rabínsky okrsk smel ostať neporušený na svojom mieste. Pred nebezpečenstvom zničenia (aj zrakmi zvedavcov či vandalov) ho chránil betónový strop, vystužený oceľovou konštrukciou.

Dosiaľ sa nespochybňovalo, že cintorín zanikol v roku 1942. Potvrdzovali to autentické spomienky pamätníkov, datovanie fotografií z exhumácie hrobov v Mestskom archíve, aj publikované údaje (BÁRKÁNY – DOJČ 1991: 51; DVOŘÁK 1993: 337; STERN 2000: 22). V priebehu výskumu sa začali objavovať poznatky, ponúkajúce odlišné možnosti. Aristid Jamnický píše, že exhumácie prebiehali v marci 1943 (JAMNICKÝ 2002: 120). Rabin Armin Frieder (FRIEDER 1993: 99) dokonca uvádza neskorú jeseň 1943. Nové pohľady potvrdili aj archívne dokumenty, ktoré našla Gabriela Habáňová pri vlastnom výskume v Mestskom archíve v Bratislave a v Slovenskom národnom archíve a dala mi ich k dispozícii. Výmer č. 48.587/II-1943 zo dňa 4. októbra (Archív MB, Fond NVB – ÚHA, Parcelné číslo 1705), podpísaný v zastúpení prednostom Mestského notárskeho úradu obsahuje o. i. tieto body:

„Podľa § 117 zák. čl. XIV z r. 1876 zrušujem cintorín ortodoxnej židovskej náboženskej obce (...) na Podhradskom nábřeží.

Zároveň podľa § 118 cit. zákona povolujem zastavenie zrušeného opusteného cintorína na účele CPO“. Citovaný dokument teda jednoznačne potvrdzuje, že ešte koncom roku 1943 cintorín nebol zničený. Nižšie uvádzam v inej súvislosti ďalší výmer Mestského notárskeho úradu (č. 16.898/VI/1944). Vyplýva z neho, že stavebné práce sa začali najskôr na jar 1944. (Možno majú pravdu všetci. Na jednom z dokumentov k tejto problematike z roku 1952 je rukou písaná poznámka funkcionára Židovskej náboženskej obce, že práce sa začali v roku 1942 a pokračovali v roku 1944).

Vieme teda, kto a kedy vydal súhlas na asanáciu cintorína. Vynára sa však otázka, či bolo nevyhnutné zničiť väčšinu náhrobkov, keď podľa niektorých pamätníkov sa núkala aj alternatíva zachovať ich. O interpretáciu deštruktívnych postupov sa pokúsil srbský architekt Bogdan Bogdanovič: „Moderní barbari vyhladzujú aj cintoríny s rovnakou systematickosťou, s akou ničia mestá. A keďže aj cintoríny sú istým druhom miest, opäť sa tu zjavuje rovnaký panický strach z nahromadenej „cudzej“ pamäti a zlých okultných nezrozumiteľných odkazov. Popritom ničitelia nevedia (odkiaľ by to aj mali vedieť), že keď útočia na pamätníky svojich blízkych, pretŕhajú aj reťaz svojej vlastnej antropologickej pamäti“ (BOGDANOVIČ 2002: 38).

Pri objasňovaní okolností záchranu hrobov rabínskeho okrsku sa objavuje viacero navzájom si protirečiacich zdôvodnení. Hovorí sa o politických tlakoch zo zahraničia, v židovskom prostredí sa často spomína zázrak, prípadne tajomná kľatba Chatama Sofera. Píšu o nej napr. GRÜNHUT 1959: 128; DVOŘÁK 1993: 337; FRIEDER 1993: 100. Ďalší hľadajú objasnenie v korupcii úradov. Pán D. S., ktorý sa zúčastnil na exhumáciách, zdôraznil, že dodnes pretrváva „... všeobecné presvedčenie, že to zariadili rabín Weissmandel a Chevra Kadiša a stálo to nás Židov veľmi mnoho peňazí“. Potvrzuje to aj Armin Frieder (FRIEDER 1993: 99–100).

V súvislosti so záchranou hrobov sa spomínajú viaceré mená, niektoré z najvyšších politických kruhov (minister vnútra A. Mach, minister školstva J. Sivák, prezident J. Tiso atď.). Podľa (zatiaľ neukončených) výskumov Gabriely Habáňovej dôležitú rolu v procese zachovania rabínskeho okrsku mohol zohrať úrad mešťanostu. Potvrzuje to stavebné povolenie (Archív MB, Fond NVB – ÚHA, Parcelné číslo 1705), ktoré Mestský notársky úrad v Bratislave udelil 31. marca 1944 rezortu verejných prác Ministerstva dopravy a verejných prác. Aj z ďalších dostupných dokladov vidno, že mestské inštitúcie mali v tejto záležitosti významné kompetencie. Iný prameň uvádza „vtedajšie vedenie náboženskej obce ... (vraj aj za pomoci slovenských duchovných)“ (BÁRKÁNY – DOJČ 1991: 51-52).

Hroby Chatama Sofera a iných významných činiteľov bratislavskej komunity ostali teda neporušené. Ostatné pozostatky smeli príslušníci pohrebného bratstva Chevra Kadiša uložiť do spoločného hrobu na ortodoxnom cintoríne. Dialo sa to pod dohľadom rabínov a pri rešpektovaní religiózných predpisov, čo je z hľadiska veriacich veľmi dôležité. Zachované dobové fotografie ukazujú stovky Židov, ktorí prenášajú pozostatky na nové miesto ich posledného odpočinku. Situáciu opisujú aj autentické spomienky: „Vykopané kosti z hrobov sa pietne ukladali do malých debničiek s menom zomrelého, ktoré potom pochovali na inom cintoríne“ (Jamnický 2002: 120). Iný svedok uvádza, že „podľa pokynu rabínov bol každý hrob starostlivo otvorený a kosti boli uložené do malých drevených rakiev, ktoré boli potom pochované v spoločnom hrobe s vrstvou zeme medzi rakvami, na ploche novšieho cintorína“ (FRIEDER 1993: 99).

Zbytky starého cintorína nenašli pokoj ani v podzemí, hoci spočiatku na dramatický vývin nič nenasvedčovalo. Z dokumentov Mestského archívu, ktoré získala Gabriela Habáňová vyplýva, že vypísanú súťaž vyhrala v roku 1947 firma architekta Ernesta Hrona. Víťazný projekt jednoznačne ráta so zachovaním pietneho charakteru tohto miesta. O necelé dva roky neskôr, 17. marca 1949 Sbor povereníkov rozhodol, že pri ďalšej úprave tunela budú rozhodovať výlučne technické a komunikačné hľadiská. Uložil preto príslušným pracovníkom, aby „... premiestili sa všetky hroby bez výnimky a náležitou pietou tak, aby sa termín dohotovenia tunela pod bratislavským hradom a Slovanskej cesty neoddiľal“ (SNA PV- sekr. š. 127, intimáty – sp. č. 80/36/49, pozri tiež SNA ÚP ZM – adm. 6259/49, škatuľa č. 207). 31. marca 1949 poslala bratislavská Židovská náboženská obec primá-

torovi Antonovi Vasekovi odvolanie proti uvedenému rozhodnutiu Sboru povereníkov spolu so žiadosťou, „... aby sa povolila úprava starého židovského cintorína podľa pripojených plánov, ktoré predvídajú ponechanie hrobu rabína Chatam Sofera a ďalších židovských učencov nedotknutými...“ (SNA ÚP – ZP – adm. 5977/49, škatuľa č. 207).

Iné materiály, ktoré sú k dispozícii, už exhumáciu hrobov nespomínajú. Možné vysvetlenie prináša dokument, ktorý podrobne popisuje celú záležitosť. K textu je pripojená rukou písaná poznámka: „20. V. som oznámil obsah spisu p. Ing. Majerovi. Sdelil mi, že 19. t. m. boli zástupcovia ž. náboženskej obce ako aj predseda M.N.V. Tokár u predsedu S. P. Husáka a tam dostali direktívy pre vyriešenie veci“ (SNA Povereníctvo techniky (X-11-16), škatuľa 393). Na osobnú angažovanosť Gustáva Husáka poukazujú i niektoré iné odkazy.

Hrobka napokon ostala zachovaná a naďalej ju vyhľadávali veriaci z celého sveta. Do podzemia vchádzali z ulice cez železný „kanálový“ poklop. Tento stav pretrval do začiatku osemdesiatych rokov, hoci židovská komunita sa stále usilovala nájsť vhodnejšie riešenie. Potvrdením je list, adresovaný v auguste 1964 Ministerstvu financií. Okrem iného ponúka dve alternatívne riešenia: „V otázke konzervovania týchto hrobov konzervatívna časť svetového židovstva sa delí na dve skupiny. Jedna časť by chcela previesť exhumáciu a pozostatky s pomníkmi prevážať do Izraela, druhá časť by nechcela rušiť pokojný spánok svätých rabínov a navrhujú dokončiť dielo mauzólea, do skaly postaviť menšiu budovu, miestnosť ‚Ohel‘, kde by sa mohli pútnici pomodliť a odkiaľ by mali vchod k hrobom pod povrchom zeme.“ (SNA Povereníctvo SNR pre školstvo, škat. 167). Prekvapujúca je najmä úvaha o exhumácii a prevoze pozostatkov do Izraela. Odporuje totiž náboženskému príkazu zachovať všetkými dostupnými prostriedkami pokoj pozostatkov, ktorý sa prísne dodržiaval aj v priebehu obnovy cintorína v rokoch 2001-2002.

Plány sa neuskutočnili a situácia ostala nezmenená až do roku 1982. Vtedy mestské úrady rozhodli vybudovať medzi centrom a Karlovou Vsou dopravnú skratku cez tunel. Nové koľajnice viedli cez pozostatky cintorína a priamo nad zachovanými hrobmi vznikla zastávka električky. Pracovníci Dopravoprojektu zároveň vstup „kanálovými“ poklopami nahradili búdkou z plexiskla, ktorá tvorila zdanlivo súčasť zastávky. Jej nenápadnosť predstavovala zároveň hlavný prvok ochrany.

Veriaci naďalej vstupovali do nízkej podzemnej kobky pôvodnými schodmi cez novú búdku. Víťala ich večne premočená podlaha a vlhké múry. Zlepšenie priniesol rok 1996, keď grant Štátneho fondu kultúry Pro Slovakia umožnil nainštalovať čerpadlo a udržiavať priestor aspoň čiastočne v suchu. Atmosféru hrobky dotváral hluk električiek. Ich otrasy zvyšovali hrozbu zničenia náhrobných kameňov.

Zatiaľ posledná etapa histórie starého cintorína sa začala v druhej polovici deväťdesiatych rokov. Vznikla vďaka iniciatíve International Committee for Preservation of Gravesites of Geonai Pressburg (Medzinárodný výbor pre záchranu hrobov mudrcov z Bratislavy). Na prvý pohľad najvýraznejším výsledkom spolupráce medzi Medzinárodným výborom, Magistrátom mesta Bratislava a Židovskou náboženskou obcou je odklon koľajníc (dnes vedú mimo hraníc pôvodného cintorína) a vybudovanie nového Memoriálu Chatama Sofera, ktorý sa stáva jednou z dominant mesta.

Materiál zo starého židovského cintorína v Bratislave umožňuje nielen oboznámiť sa s jeho dejinami. Vďaka zachovaným epitafom dovoľuje predovšetkým lepšie spoznať židovskú komunitu, jej hodnoty a spôsob myslenia v období 17. – 19. storočia.

LITERATÚRA

- BÁRKANY, E. – DOJČ, Ľ.: *Židovské náboženské obce na Slovensku*. Vesna, Bratislava 1991.
- BOGDANOVIČ, B.: Znepriatelené spomienky. In: *Mesto a démoni*. Vydavateľstvo Ivan Štefánik, Bratislava 2002, s. 37–42.
- DVOŘÁK, P.: *Zlatá kniha Bratislavy*. Slovenský spisovateľ, Bratislava 1993.
- FRIEDER, E.: *Z denníka mladého rabína*. Edícia Judaica Slovaca, Bratislava 1993.
- GOLD, H.: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brno 1932.
- GROSS, D.: Die Primärschule. In: Gold, H.: *Die Juden und die Judengemeinde Bratislava in Vergangenheit und Gegenwart*. Brno 1932, s. 130–133.
- GRÜNHUT, A.: *Katastrophenzeit des slowakischen Judentums. Aufstieg und Niedergang der Juden von Pressburg*. Im Selbstverlag, 1959.
- JAMNICKÝ, A.: *Oprášené histórie*. Vydavateľ Jozef Malíček, Bratislava 2002.
- KUŠANOVÁ – WIECHA, K.: Textová analýza epitafov zo starého židovského cintorína v Bratislave. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť* (zost. J. Botík), Bratislava 2001, s. 173–183.
- MEDVECKÝ, K. A.: *Slovenský prevrat*. Zv. 3, Komenský, Bratislava 1930.
- NEWMAN, J. – SIVAN, G.: *Judaizmus od A do Z. Slovník pojmov a termínů*. Sefer, Praha 1992.
- SIDON, K.: *Když zemřít, tak v Jeruzalémě*. Mladá fronta, Praha 1997.
- STERN, T.: *Sprievodca židovskou Bratislavou*. Zing Print, Bratislava 2000.
- ŠROBÁR, V.: *Osvobodené Slovensko. Pamäti z rokov 1918–1920*. Čin, Praha 1928.
- TRABALKA, V.: Židia v Bratislave do 18. storočia. In: *Židovská Bratislava* (zost. P. Salner), Zing Print, Bratislava 1997, s. 4–7.

HISTORY OF JEWISH CEMETERY IN BRATISLAVA

Summary

According to archival records the oldest preserved Jewish cemetery in Bratislava was opened at the end of the 17th century, although several sources move the date of its origin fifty years earlier. The last burial took place here in 1847. The cemetery became a place of pilgrimage for the Orthodox Jews, coming here to pay respect to the Bratislava rabbis, namely to teacher and scholar Chatam Sofer (1762-1839).

The existence of the cemetery was seriously endangered for the first time in 1942-1944, when Bratislava was building here a tunnel for civil defence. At that time most of the graves were destroyed. The Jewish community made great efforts to save at least twenty-three graves of rabbis, buried in the Rabbis' District. Approximately nine hundred burials were exhumed by the members of Chevro Kadiš's brotherhood of sextons and then again entered under the supervision of rabbis in a common grave in the near-by Orthodox cemetery. The history of the preservation of the Rabbis' District has not completely been ex-

plained yet. In this context several explanation have been considered as possible: a strong political pressure from abroad, a miracle or Chatam Sofer's malediction. Also corruption of the city administrators has to be mentioned. Even after WWII the graves were not safe, either. Only in 1949 the city officers decided to preserve the graves where they were. Then it was possible to enter the tomb, a low, ever-damp cell, from the street through a manhole. In the 1980s the city administration decided to convert the tunnel to a short-cut for the city transport. New tram line was leading across the area of the cemetery, and directly above the graves was a tram stop. Before the tombstones were destroyed, an unknown writer had made a list of the epitaphs and translated them into German. Now these texts are an invaluable source for studying the Jewish community. The translation is very important for getting acquainted with some still unknown ways of thinking and poetry of the Jewish community in the 17th – 19th centuries.

The efforts of the Jewish community to preserve and give a decent lay-out to the Rabbinis' District transformed to a new initiative in the mid-1990s the aim of which was to move the tram line from the old cemetery and also to build a new Chatam Sofer Memorial. It was successful. However, the reconstruction works could be done only under the strict observation of Jewish prescriptions on activities performed in a cemetery. For this reason, it was necessary to reduce digging and drilling works here. In case bones had been excavated, they had to be interrupted or even terminated. The final decisions were made by Beth Din Zedekh (Orthodox Rabbinat in Jerusalem), who consented to the project and also dispatched a *mažgiach* (a religious supervisor) from Israel to Bratislava. During the reconstruction works differentiation within the Jewish community came to light.

A close study of this cemetery, its history, preservation and reconstruction enable to better understand the way of thinking of the Jews during the period under examination. Moreover, it also explains relations between them and the majority population.

Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/2075/23.

Vydáva Ústav Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 51, 2003, číslo 3

Hlavná redaktorka:

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

Výkonné redaktorky:

PhDr. Hana Hlôšková, CSc., Tatiana Podolinská, PhD.,

Redakčná rada: doc. PhDr. Lubica Droppová, CSc., Univ. Prof. Dr. Gyvicsán Anna, Dr. hab., Mgr. Martin Kanovský, PhD., PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, DrSc., PhDr. Jan Krist, prof. PhDr. Milan Leščák, CSc., PhDr. Martin Mešša, doc. PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., prof. PhDr. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Zdeněk Uherek, CSc., PhDr. Miroslav Válka, PhD.

Adresa redakcie: Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma:

Slovak Academic Press, spol. s r. o. P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 51, 2003, Number 3

Editors: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Address of Editor: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P. O. Box 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 51, 2003, No 3

Rédacteurs: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Adresse de la rédaction: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

Jahrgang 51, 2003, Nr. 3

Redakteure: Gabriela Kiliánová, Hana Hlôšková, Tatiana Podolinská

Redaktion: Klemensova 19, 813 64 Bratislava, Slowakei

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS
